

Özbək və Azərbaycan şeirində Federiko Qarsia Lorka obrazı

Yaşar Qasımbəyli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə çağdaş Özbək və Azərbaycan şeirində İspaniyanın XX əsrdə yetişdirdiyi, taleyi faciəli surətdə sona çatan böyük şairlərdən biri – Federiko Qarsia Lorkanın poetik obrazının yaradılmasından bəhs edilir. Qarsia Lorka taleyinin və obrazının Azərbaycan və Özbəkistan şairlərinə son dərəcə məhrəm və doğma olması heç də təsadüfi deyildi. Çünki XX yüzildə bütün türk xalqları Rusiya imperiyasının və Sovet İttifaqının tərkibində mövcud olarkən dəfələrlə gizli və açıq-aşkar, amansız və qanlı repressiyalara hədəf olmuşdular. Xüsusən türk xalqlarının Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Abdulla Qədiri, Əbdürauf Fitrat, Əbdülhəmid Çolpan, Osman Nasir və başqa onlarla misilsiz sənətkarları bolşevik-daşnak rejiminin qurbanlarına çevrilmişdilər. Məhz buna görə də XX əsrdə İspaniyadakı faşist rejiminin günahsız qurbanları olan şair və sənətkarların, Federiko Qarsia Lorka və onun məsləkdaşlarının amansız qətlə Azərbaycan və Özbəkistan ədəbi mühitində bu qədər yaxından və həssaslıqla yaşanmışdır. Özbək və Azərbaycan şairləri Federiko Qarsia Lorkanın dəhşətli taleyini, böyük sənətkarın misilsiz faciəsini eynən Mikayıl Müşfiqin və Osman Nasirin unudulmaz ağrısı və nisgili kimi tərənnüm etmişlər. Məqalədə böyük İspaniya şairinin tragik-dramatik qisməti və poetik dünyasının vəsfi müqayisəli-tipoloji müstəvidə təhlil edilir.

Açar sözlər: Poeziya, İspaniya, Federiko Qarsia Lorka, Pablo Neruda, Əliağa Kürçaylı, Rauf Pərfi, Abdulla Aripov, Fikrət Qoca

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 08.12.2022; qəbul edilib – 16.12.2022

The character of Federico Garcia Lorca in Uzbek and Azerbaijani poetry

Yashar Gasimbeyli

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Abstract. In the article is dealt with the creating a poetic image of Federico Garcia Lorca, one of the great poets raised by Spain in the 20th century and whose fate ended tragically, in modern Uzbek and Azerbaijani poetry. The fate and image of Garcia Lorca was extremely close and dear to the poets of Azerbaijan and Uzbekistan and it was not coincidence. Because in the 20th century, all Turkish peoples were the target for secret and open, brutal and bloody repression many times, when they were part of the Russian Empire and the Soviet Union. Especially, dozens of incomparable artists of Turkish people such as Huseyn Javid, Ahmad Javad, Mikayil Mushfig, Yusif Vazir Chamanzaminli, Abdulla Gadiri, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cholpan, Osman Nasir and others became victims of the Bolshevik-Dashnak regime. That is why in the 20th century the brutal murder of poets and artists, Federico Garcia Lorca and his colleagues who were innocent victims of the fascist regime in Spain, was approached very closely and sensitively in the literary environment of Azerbaijan and Uzbekistan. Uzbek and Azerbaijani poets praised Federico Garcia Lorca's terrible fate, the unique tragedy of the great artist, like the unforgettable pain and sorrow of Mikayil Müşfiq and Osman Nasir. In the article is analyzed tragic and dramatic fate of great Spanish poet and the description of his poetical world on a comparative and typological level.

Keywords: poetry, Spain, Federico Garcia Lorca, Pablo Neruda, Aliaga Kurchayli, Rauf Parfi, Abdulla Aripov, Fikrat Goja

Article history: received – 08.12.2022; accepted – 16.12.2022

Giriş / Introduction

XX yüzil Azərbaycan poeziyasının bütün mərhələləri Avropa mədəniyyətinə, xüsusən söz sənətinə intensiv maraq və müraciətlə müşayiət olunur. Amma bu müraciət və maraq hər bir mərhələdə özünəməxsus estetik məzmun və keyfiyyətdə reallaşmışdır. Məsələn, ötən yüzilin ilk 20 ilini əhatə edən və Azərbaycan şeirinin Avropa ədəbiyyatları ilə fəal münasibət dövrü kimi səciyyələnən birinci mərhələni obyektiv yaradıcılıq əlaqələri kimi qiymətləndirmək olar. 1920-1991-ci illəri əhatə edən və “Sovet dövrü” adlanan böyük epoxa bir neçə mərhələyə bölünür. Bu mərhələlərin hər birində isə Avropa sənətinə və estetik dəyərlərinə yanaşma bir-birindən fərqlənir. Xüsusən 20-30-cu illərdə, ümumən isə, 60-cı illərə qədərki dövrdə Avropa sənətkarlarına və sənət adamlarına münasibətdə siyasi və sinfi yanaşma üstünlük təşkil edir. Bu cəhətdən 30-50-ci illərin poetik prosesinin fəal iştirakçıları olan Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Məmməd Rahim, Əhməd Cəmil və başqalarının poeziyasında adları keçən avropalı sənətkarlara, əsasən, kommunist dünyagörüşündən və sosializm cəmiyyəti ideallarından çıxış edərək dəyər verildiyinin şahidi oluruq. Dünya ədəbiyyatına, o cümlədən Avropanın estetik dəyərlərinə normal və obyektiv yanaşmanın başlanğıcı 60-cı illərə təsadüf edir. Sabiq sovet ədəbiyyatında, eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatında sosialist realizmi metodundan kənarlaşma, bədii təfəkkür qanunlarına və nümunələrinə ümumdünya dəyərləri kontekstində baxış bucağının formalaşması da bu dövrdə başlanır. Avropa sənətinə sinfi-siyasi nöqtəyi-nəzərdən yanaşmanın inkarı 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn məşhur ədəbi gəncliyin xidmətlərindən biridir. Bu məqalədə həmin poetik nəslin istedadlı nümayəndələri Əliağa Kürçaylı, Əli Kərim, Abdulla Aripov, Rauf Pərifi, Məmməd Araz və Fikrət Qocanın şeirlərində ilk dəfə tərənnüm olunan Avropa sənəti korifeylərinin obrazları təhlil edilir. Yeni Azərbaycan şeirinin öz formalaşma dövrünün başlanğıcında məşhur Avropa sənətkarlarına müraciətinin səbəbləri və mahiyyəti elmi-nəzəri cəhətdən işıqlandırılır. Gənc Azərbaycan şairlərinin Avropa və dünya bədii dəyərlərinə, ümumən, sənətin əbədiyyətinə və mahiyyətinə yaradıcı, həyati və ümuminsani baxışı ümumiləşdirilir. “Özbək və Azərbaycan şeirində Federiko Qarsia Lorca obrazı” məqaləsində Azərbaycan altmışıncılarının Avropa söz sənətinə nisbətən formalaşmaqda olan yeni estetik münasibəti təhlil obyektinə çevrilmişdir. Tədqiqatda böyük ispan şairinə həsr olunmuş bir sıra böyük şeirlərlə yanaşı, o cümlədən Pablo Nerudanın məşhur elegiyası ilə bir kontekstdə özbək və Azərbaycan altmışıncılarının Qarsia Lorkaya həsr etdiyi şeirlər müqayisəli şəkildə araşdırılır. Xüsusən Əliağa Kürçaylının “Lorka haqqında qaraçı romansları” və Fikrət Qocanın “Qarsia Lorkanın son anları” şeirləri ətraflı tədqiq edilir.

Əsas hissə / Main Part

XX əsr dünya poeziyasının qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Federiko Qarsia Lorkanın cazibədar lirikası və tragik taleyi həmişə sənət adamlarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Federiko Qarsia Lorkanın poetik bioqrafiyasının bu özünəməxsusluğu və təkrarsızlığı bütün Avrasiyanın ədəbi məkanında çoxdandır böyük maraq və məhəbbətlə qarşılanmaqdadır. Yalnız Avropada deyil, Asiyanın əksər sivil və mədəni ölkələrində də Qarsia Lorca yaradıcılığına münasibət, əsasən, coşqun sevgi hissləri ilə müşayiət olunub. Məhz buna görə də Pablo Neruda, Rafael Alberti, Xose Aqustini, İosif Brodski və başqa Avropa şairləri ilə bir sırada Əliağa Kürçaylı, Məmməd Araz, Oljas Süleymenov, Abdulla Aripov, Rauf Pərifi, Fikrət Qoca və başqa Asiyadan olan bir sıra görkəmli sənətkarlar da Lorca ruhuna və poeziyasına müraciət etmişlər. Amma təəssüf ki, dahi İspaniya

sənətkarına Asiya şairlərinin hərarətli poetik münasibəti Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında indiyə qədər araşdırılmamış, elmi-nəzəri tədqiqatların obyektinə çevrilməmişdir.

Əliağa Kürçaylının “Lorka haqqında qaraçı romansları” şeiri böyük ispan şairi haqqında gözəl əsərlərdən biridir. Bu silsilə şeir yeddi romansdan ibarətdir. Hər bir romansda Lorka yaradıcılığının və taleyinin müəyyən bir cəhəti əks etdirilmişdir. Ümumiləndə isə yeddi hissədən ibarət olan bu möhtəşəm şeirdə böyük sənətkarın tam və bitkin bir obrazı yaradılmışdır. **Birinci romans** müəyyən mənada, giriş və ya dibaçə rolunu oynayır. Müəllif kədərli bir poetik hekayət söyləyəcəyini bildirir. Bu qəmgin qissə o qədər təsirlidir ki, onu sakit və adi bir tərzdə söyləmək mümkün deyil. Şair öz qəlbinin göynərtisini kamanla, özü də qaraçı kamanı ilə vəsf etmək istəyir: “Mənə kaman verin siz, bir qaraçı kamanı, Titrəyən nəfəsimlə oyadım bu cahanı. Səhrada tonqal çatın, vurun ətrafda dövrə, Ulduzlar parça-parça sınıb tökülsün yerə. Sinəm kimi yaralı bir kaman verin mənə, Səpim ürək sözümlü mən onun tellərinə” [1, s.334]. Müəllif birinci romansda diqqəti iki məsələyə – öz poetik dərdinin emosionallığına və misilsizliyinə yönəldir. Yəni bu dərd adi bir dərd deyil, görünməmiş, dözülməz bir qüssədir. Bunu yalnız qaraçı kamanının ürəkləri yandıran dili, ahəngləri ilə bəyan etmək olar. İkincidə isə bu müsibət təkcə bir insanın, yalnız bir şairin, bir elin, bir ölkənin deyil, bütün dünyanın fəlakətidir. Məhz bu səbəbdən titrək səsi ilə cahanı, dünyanı oyatmaq istəyir. Ə.Kürçaylının poetik məqsədi və qərarı son dərəcə aydındır; şairin qətli bütün ürəklərin, düşünən və duyan dünyanın matəmidir: “Mənə bir kaman verin, o hıçqırsın, inləsin, Qoy kədərli nəğməmi bütün dünya dinləsin. Qoy qaraçı kamanı aqlasın pərdə-pərdə, Oyansın, dilə gəlsin köhnə xatirələr də. Qoy kamanım danışsın könlümün möhnətini, Bir qaraçı oğlunun qəmli hekayətini” [1, s.334]. Öncədən söyləmək olar ki, Ə.Kürçaylının “Lorka haqqında qaraçı romansları” mərsiyəsi, həqiqətən də, “Bir qaraçı oğlunun qəmli hekayətini” həzin lirik üslubda bəyan etməklə kifayətlənməyib, onu çağdaş dünyanın və bəşərin poeziyanın və şairin ölümsüzlüyü haqqında əbədiyaşar bir elegiyasına çevirmişdir.

İkinci romansda şair duyğularının coşqun və hərarətli axını davam edir. Müəllif öz qəhrəmanının doğuluşuna və mənəvi mənşəyinə diqqəti yönəldir. O öz dərdlərinin “qaraçı kamanı”nın pərdələrinə və ahənglərinə sığmadığını sövqi-təbii hiss edir. Şairin lirik müraciətinin daha bir hədəfi və ünvanı dünyanın bütün dərdlərini cahanın bütün dillərində aydın səsləndirən gitaradır. Məhz qaraçı kamanının və gitaranın həmrəyliyi, birgə müşayiəti ilə müəllif öz kədərini ifadə edə biləcəyini düşünür. İkinci bir tərəfdən isə, Lorkanın ruhuna və qəlbinə kaman nə dərəcədə məhrəmdirsə, gitara da o qədər ona doğma və əzizdir:

*Mənə gitara verin, tellərində hıçqırıq,
Qoy qaraçı nəğməmi oxusun qırıq-qırıq.
Bir qaraçı gözüydü onun gözü – qapqara,
Oxu, oxu, gitara!* [1, s.334]

Qarsia Lorkanın bir insan və şair kimi məhz qaraçı kamanından və kədərindən doğulduğunu vurğulayan şair onun obrazını yaratmaq üçün bu iki cəhətin birliyinin zəruriliyini düzgün göstərir. Həqiqətən, onlarsız İspaniyanın bu bənzərsiz nəğməkarı doğula və dünyanı fəth edə bilməzdi: “Qaraçı kamanından qopan kədərli səslər, Bəlkə kiçik Lorkanı şair etdi bir səhər! Qaraçı kədərindən dünyada dərin nə var?! O titrəyən mahnılar, o titrəyən nidalar!.. Sanırsan yer titrəyir, titrəyir asıman da Bir qaraçı havası səslənəndə kamanda. Görünür, o mahnılar can atırdı bahara... Qaraçı kamanıyla birgə oxu, gitara!” [1, s.335]

Üçüncü romans silsilədəki əsas şeirlərdən biridir. Müəllif bu əsərində, ümumən, faşizmin və poeziyanın bir-birinə ölüm və həyat kimi zidd olduğunu, xüsusən isə şairin və hakimiyyətin, Lorkanın və amansız zamanın konfliktini rəngarəng poetik obrazlar vasitəsilə canlandırmağa çalışmışdır. Şeirdə öncə müəllif şairliyin və şairin təbiətini, mahiyyətini bədii-fəlsəfi yöndən təhlil edir: “Şair bahar deməkdir – o vaxt belə sanardım, Günəş, ulduz, ay, səma şairdir, inanardım. İnanardım, şairdir, o çaylar ki, dərinidir, Dan yeri də şairin alışan gözləridir. Sanırdım ki, şairdir çiçəklərin dəstəsi, Şairdir nəğmələrin sözü, rəngi, bəstəsi” [1, s.336]. Bu bədii-fəlsəfi təriflər bir tərəfdən şairin,

Lorkanın ictimai-estetik dəyərini, onun milli və bəşəri mahiyyətini ifadə edirsə, ikinci tərəfdən, öz soydaşları tərəfindən öldürülən şairin məhvi ilə baş verən faciənin miqyası və dərəcəsini vurğulayır: “Şairi yox, günəşi onlar öldürdü, sandım, Onlar Ayı, ulduzu öldürdülər, inandım. Onların əlləriylə, sandım, öldü dan yeri, Onlar öldürdü, sandım, gülləri, çiçəkləri. Onlar öldürdü, sandım, gözəllik dünyasını, İlk onda anladım faşizmin mənasını” [1, s.336].

Dördüncü romansda da biz şair faciəsinin yeni mənalı və orijinal çalarları ilə rastlaşırıq. Bu şeirin lirik süjeti və poetik məzmunu özünəməxsusdur. Müəllif öz şeirində maraqlı və yaddaqalan həyatı və poetik paralellərdən istifadə etmişdir. O, özünün uşaqılıq illərinə qısa səyahət edərək, o illərin müxtəlif xətəllərindən və günahlarından söz açır. Məsələn, dəcəl uşaqların quş yuvalarını uçurmalarını təsvir edir. Amma o dəcəl və şiltaq, “amansız” uşaqlar belə bülbül yuvalarına dəyməzdilər. Müəllifin poetik təhlil və müqayisələrdən sonra gəldiyi nəticə gözəl və emosionaldır. Ə.Kürçaylı Lorkanı bülbüllə müqayisə edir. Onu öldürənlərin o dəcəl və şiltaq uşaqlardan da axmaq və amansız olduğunu vurğulayır. Müəllifin poetik hökmü və nəticələri aforizm kimi, zərb-məsəl tək səslənir: “Lorka, gəzir bu söz dildə nə vaxtdır: “Nəğməkar müqəddəs sayılır eldə”. “Şairlə bülbülə dəymək günahdır” – Yaranıb belə bir zərbi-məsəl də. Səni öldürdülər, günah deyilmi? Lorka yuvan döndü soyuq məzara. Qaraçı qəlbini həsrəti kimi, Dillən, dərdli kaman, dillən, gitara!”... [1, s.337]

Beşinci romansda Lorka faciəsi dünyəvi kontekstdə dəyərləndirilir. Müəllif Lorkanın amansız taleyini müxtəlif bədii və elmi zəka sahiblərinin qiyməti ilə müqayisə edir. Lorka orta əsrlərdə dərisi diri-diri soyulan Seyyid İmaddədin Nəsimiyə və tonqallarda yandırılan Cordano Brunoya bənzədilir. Azadlıq və həqiqət carçıları Lermontov, Şevçenko, Şandor Petefi, Musa Cəlil və başqa məhv edilmiş şairlərlə Qarsia Lorkanın adı qoşa çəkilir. Bu tarixi-poetik müqayisələr də müəllifi son dərəcə mühüm və həyatı bir xülasəyə gətirib çıxardır:

*Lorka, Lorka, yanmaqdır şairlərin qisməti,
Yanmaqda tapdı onlar ən böyük həqiqəti.* [1, s.338]

Bəs bu dəhşətli nəticənin səbəbləri nədir? Nəyə görə şairlər yanmalıdır, soyulmalıdır, öldürülməlidir? Müəllifin tarixi, siyasi, milli, ümuminsani və poetik diaqnozları da, sabaha, gələcəyə ünvanlanmış proqnozları da ürəkaçan deyil – həyatın və tarixin özü kimi amansızdır: “Səhərlər oyanırkən şairin nəğməsiylə, Hökmdarlar şairdən niyə qorxurlar belə?! Onlar məhbəslər tikir, tonqallar yandırır, Nəğmələrlə döyünən qəlbi dayandırır. Qəlbim rıqqətə gədi, mənə kaman verin siz, Ürəyimin qaraçı telini dindiriniz!” [1, s.338]

Altıncı romansda beşinci romandakı poetik düşüncə və təhlillər, yaşantı və sarsıntılar milli simvolik kontekstdə davam etdirilir. Ə.Kürçaylı Lorka faciəsinə başqa yöndən – sırf ispan həyatı və adətlərindən çıxış edərək yanaşır. Müəllif ispan matadorlarının qırmızı parçanı yelləyərkən öküzlərin onlara hücum etməsi ilə hökmdarların şairlərə hücum etməsi arasında nəsə bənzərlik görür, kəşf edir. Bəlkə də indiyə qədər heç bir şair bu mövzuya bu qədər və bu nöqtəyi-nəzərdən yaxınlaşa bilməyib. Şeirdə Lorkanın düşüncələrinə də müəllif yer verir. Onun və müəllifin yaşantıları sanki bir-birinə qarışır. Məsələnin başqa bir tərəfini də qeyd etmək lazımdır. 30-cu illərdə bu cür düşünmək ispan şairi üçün nə qədər təhlükəli idisə, 60-cı illərdə Azərbaycan şairi üçün də o qədər asan deyildi: “Yadımdamı, yelləyib qırmızı parçasını, Öküzlərin belinə sancardı cidasını? Lorka, o vaxt yorurdu səni sonsuz fikirlər: Öküzlər qırmızıdan niyə qorxur bu qədər? Hökmdarlar şairdən niyə qorxurlar belə?!” [1, s.338] Etiraf etməliyik, bu poetik müqayisəni bədii kəşf kimi dəyərləndirmək olar. Həqiqətən də, öküzlərin qırmızıya münasibəti ilə hökmdarların şairlərdən patoloji qorxusu arasında qərribə bir uyğunluq mövcuddur. Bu əzəl-əbəd və qanlı ziddiyyətin səbəbini də şair cəsarətlə açır: “Şairlər, hökmdarlar, öküzlər, matadorlar, Qırmızı rəngli parça, azadlıq, qəmli diyar... Şair də matadordur, Əlində qızıl şülək Görünür azadlığın bayrağıtək!” [1, s.338] Beləliklə, matadorların əlindəki qırmızı parça öküzləri qıcıqlandırdığı, hirsələndirdiyi kimi, şairlər də azadlığın qızıl, qırmızı bir rəmzi kimi, dan yeri kimi, qızarmış üfüq kimi hökmdarları dəhşətə gətirirlər. Ə.Kürçaylının Lorka taleyinin təsviri və taleyi kontekstində gəldiyi poetik nəticələr, ümumən, Azərbaycan və özbək poeziyasının ötən əsrin 60-cı illərindəki mənəvi-bədii axtarışları ilə üst-üstə düşür.

Yeddinci romansı silsilənin lirik epiloqu da hesab etmək olar. Müəllifin sonuncu şeirdəki bənzətmə və metaforaları vəsf olunan faciənin bədii-fəlsəfi məzmununu və miqyasını dəqiq əks etdirir. Şair Lorka müsibətini və ondan doğulan öz qəlbinin dəruni kədərini dünyaya çatdıracağına inanır: “Mənə kaman verin siz, bir qaraçı kamanı, Titrəyən nəfəsimlə oyadım bu cahanı. Mənə gitara verin, tellərində hıçqırıq, Bu qaraçı nəğməmi oxusun qırıq-qırıq...” [1, s.339] Müəllifin öz şeirini bir “qaraçı nəğməsi” adlandırması şairin öz poetik uğuruna inamını da ifadə edir. Ümumən, sonuncu şeiri lirik-fəlsəfi aforizmlərdən düzölmüş tragik bir nəğmə sonluğu kimi dəyərləndirmək olar. Hər bir misrada faciənin mənaları, pafosu və milli-bəşəri fəlsəfəsi gerçəkləşmişdir: “Bir parça öldürdülər dünya səadətindən... Bir parça öldürdülər baharın dәмətindən... Bir nəğmə öldürdülər ürəyin telindəcə... Dillərə yayılmamış... Öz ana dilindəcə... Bir şair öldürdülər, qaraçı qəlbi vardı, İspaniya xalqının taleyi ilə yanardı...” [1, s.339] “Lorka haqqında qaraçı romansları” şeiri yalnız Əliağa Kürçaylı yaradıcılığının və XX yüzil Azərbaycan şeirinin deyil, ümumən, çağdaş poeziyanın dahi ispan şairi Federiko Qarsia Lorka faciəsi haqqında dəyərli bədii nümunələrindən biri kimi, gələcəkdə də nəzəri-estetik fikrin diqqətini cəlb edəcəyinə dərindən inanırıq.

Fikrət Qocanın “Qarsia Lorkanın son anları” şeiri də ölməz İspaniya şairi haqqında ən gözəl əsərlərdən biridir. Bu fikri ona görə əminliklə söyləyirəm ki, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatında Qarsia Lorkaya həsr olunmuş onlarla poetik nümunələr mövcuddur və onların bir neçəsini mən tərcümədə və ya orijinalda oxumuşam. Məsələn, Çili şairi Pablo Nerudanın Lorka haqqında gözəl və möhtəşəm əsərini bu cəhətdən xüsusi qeyd etmək vacibdir. Pablo Nerudanın “Federiko Qarsia Lorkaya mərsiyə” şeirindəki yanıqlı və tragik misraları xatırlayıram: “Hər yanda yaralanmış adamlar, Hər yanda ümid və ağı, Hələlik ulduzlar üzərlər sonsuz çaylarda, Pəncərələrdə ağı, Və astanalar da göz yaşlarından əriyib, itib, Göz yaşları hopmuş mələfə və yastıqlara, Federiko! Sən dünyaya baxırsan, görürsən küçələri, Hər yerdə sual verən dərddli adamların dəstəsi, Cavab yoxdur onlara, Federiko!...” [2, s.196]

Qarsia Lorka rus altmışıncı illərinin da sevimli şairlərindən olub. Ümumən, sabiq sovet ədəbiyyatında qətl edilmiş poeziyadan və ya şairlərdən söz düşərkən mütləq Qarsia Lorka xatırlanmışdır. O dövrdə milli faciələrdən və repressiyaya məruz qalmış sənət adamlarından bəhs edən əksər şairlər bu sırada Lorkanı xatırlamağı da özlərinə borc bilmişlər. Məsələn, Özbəkistanın görkəmli şairlərindən Abdulla Aripov öz xalqının şəhid şair və ədiblərindən söz açarkən mütləq Lorkanı da həsrətlə vəsf edirdi:

*Lorka vurulanda haradaydınız,
Çolpan asılında haradaydınız?!
Bir hal sordunuzmu Qədiridən siz,
Bəla-qəzalardan hişz etmədiniz!.. [3, s.423]*

Müasir Azərbaycan şeirində Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq taleyini əks etdirən poetik nümunələrdə yaxşı bir ənənə olaraq çox vaxt Qarsia Lorka anılmışdır. Məsələn, Xalq şairi Məmməd Arazın “Poeziya, poeziya” şeirini xatırlamaq kifayətdir. Müəllif azad və ideal sənətin rəmzi kimi Müşfiq və Lorkanın adını qoşa çəkir. Həqiqətən də, bu sənətkarlar böyük şeiriyyətin ünvanları və özüdürlər. “Poeziya, poeziya!” şeirinin 60-cı illərin öncül estetik kredosuna və poetik əhvali-ruhiyyəsinin rəmzi dərəcəsinə yüksəlməsini təmin edən dörd misrasını burada qeyd etmək vacibdir. Belə ki, şeirdə yeni bədii idealın milli və ümumbəşəri ünvanı da aydın surətdə vurğulanmışdır:

*Poeziya, poeziya!..
Bir Müşfiq qəlbinin
Sarımtıl muradı!
Bir Lorka ömrünün
Bozumtul fəryadı! [4, s.244]*

Fikrət Qoca da altmışıncıların özünəməxsus və parlaq nümayəndələrindən biri kimi, yeni şeir bayrağını zirvələrə qaldırarkən məhz XX yüzilin Qarsia Lorka və Mikayıl Müşfiq kimi yenilməz və günəş tək parlaq ədəbi şəxsiyyətlərinə güvənirdi. Fikrət Qocanın “Qarsia Lorkanın son anları” şeirində sərlövhənin altında kiçik, amma əsəri anlamaq və duymaq üçün son dərəcə zəruri bir qeyd var: “Qarsianı səhər ala qararıqda, yağışlı havada güllələməyə aparırlar”. Şeirdə bu dəhşətli situasiya hətta nəsrin ifadə imkanlarına çatacaq bir səviyyədə və sərt realist üslubda bədiiləşib. Biz şeiri oxuyarkən bəzən lirik poeziyanın realizmi prozanın sərt realizmi dərəcəsinə yaxınlaşdığının şahidi oluruq: “Zabit dedi: – Çıx, şair! – Vaxt çatdı, zindandan çıx” [5, s.200]. Məhbus şairin həyat ümidli sualı: “– Məni azad edirsiniz?” [5, s.200]. Zabitin bütün ümid və arzuları donduran cavabı: “– O dünyada üzünə Bütün qapılar açıq, Güllələnmə vaxtıdır...” [5, s.200] Belə bir cavabı eşidən insanın ovqatını təsəvvür etmək çətin deyil. Amma müəllifin qərarı son dərəcə orijinal və şairanədir:

*Qarsia deyindi ki:
– Hava yağış, yer palçıq,
Elə bil qəhət olub
Bu günlər, aylar, illər,
Heç belə havada da
Adam güllələyərlər? [5, s.200-201]*

Qarsia Lorkanın bu cavabı onun öz taleyinə və ölümünə meydan oxumasıdır. Bu cavabın həyatı və tarixi həqiqətə nə dərəcədə yaxın olmasına baxmayaraq, bu, əsl şairin və şeirin məntiqidir. Günahsız şair ölüm hökmünün və ümumən, ölümün haqsızlığına və ədalətsizliyinə yox, bu hökmü icra edənlərin vaxt seçiminə etiraz edir, bu etirazda şəhid şairin mənəvi böyüklüyü, ölümdən və taledən hədsiz yüksəkliyi əks etdirilmişdir. Bizcə, şeirin böyük poeziya ilə kəsişdiyi – birləşdiyi mənəvi-bədii sərhəd məhz bu nöqtədən keçir. Fikrət Qocanın Qarsia Lorkanın sonundan və taleyindən çıxardığı nəticə, bu kontekstdə yaratdığı bədi kəşf həmin misralarda əks etmişdir. Şeir zabitin şairə cavabı ilə yekunlanır. Amma bu cavabda da biz əsl poeziyanın nəfəsini duyuruq. Aşağıdakı misralarda Federiko Qarsia Lorkanın yenilməz ruhu ilə Fikrət Qocanın mübariz ruhu arasında heyrətamiz bir həmahənglik mövcuddur:

*Zabit dedi:
– Xoşbəxtsən,
Sən deyinə bilirsən,
Biz qanunun lalıyıq,
Sənə nə var, biz hələ
Geri qayıtmalıyıq. [5, s.201]*

Şairi güllələyən zabitin onu “xoşbəxt” adlandırması heç də mübaliğə deyil. Çünki Qarsia Lorkanı yağışlı havada, Mikayıl Müşfiqi qarlı-şaxtalı bir gündə güllələyən-lər özlərinin nəcins, alçaq və bədbəxt olduqlarını, nə qədər rəzil olsalar da, qəlbən hiss edirdilər. Bu şeirdə diqqəti cəlb edən daha bir cəhət isə müəllifin mövqeyi ilə bağlıdır. Biz, demək olar ki, şairin poetik prosesə və situasiyaya birbaşa, “görünən” müdaxiləsini sezmirik. Fikrət Qocanın dəst-xətti poetik situasiya iştirakçılarının cavablarını və ovqatını obyektivliklə sıralamasında, düzməsində açıq-aşkar hiss olunur.

Ümumən, Fikrət Qocanın lirikası poetik hadisə və vəziyyətləri realist əks etdirməsi ilə seçilir. Müasir Azərbaycan şeirində Rəsul Rza poeziyasının özünəməxsus realist təcrübəsini, Rəsul Rzanın sərt realizmini yaradıcı şəkildə dərinlən mənimsəyən görkəmli söz ustaları Bəxtiyar Vahabzadə, Əliağa Kürçaylı, Əli Kərim, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Fikrət Sadıq, Nəriman Həsənzadə, Vaqif Səmədoğlu və başqaları ilə bir sırada Fikrət Qocanın da adını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Məhz buna görə də Fikrət Qoca ən mürəkkəb və tragik poetik hadisə və tələləri təsvir və tərənnüm edəndə də öz neytral müəllif mövqeyini qoruyub saxlamağı bacarır.

Xalq yazıçısı Anar Fikrət Qoca yaradıcılığının orijinal estetik keyfiyyətlərindən bəhs edərkən, şair üslubunun özəlliyini və mahiyyətini vurğulayaraq yazır: “Yeni kitabının əlyazmasını oxuyarkən şairin bütün bu keyfiyyətlərinə 40-45 il öncə olduğu kimi, sadıq qaldığına bir daha sevindim. Ağrısıyla, kədəriylə, nisgiliylə də əvvəlki Fikrətdir, incə yumoru, zarafatı, məzəsiylə də ... Fikrətin – zərif yumordan ən kəskin və tünd satirayacan – yazdığı şeirləri var (“Seçmək asandı”, “Yazıq adam”, “Rəngsiz adamlar”, “Böyüklər”, “Qapımın iti qaçıbdı”, “A şərçi, Şərəbanı” şeirləri və i.a). Fikrət Qoca üslubunun çox maraqlı və qəribə özəlliklərindən biri də budur ki, ən ciddi, hətta faciəvi mövzulardan yazanda da yüngül və kədərli təbəssümünü sezirik. Böyük ispan şairi Federiko Qarsia Lorkaya, xüsusi ilə də onun amansız qətlinə, ölüm gününün romantik ayrıntılarına nə qədər şeirlər yazılıb. Fikrət də bu mövzuya şeir həsr edib, amma heç kəsin yazmadığı bir şəkildə yazıb. Bu kədərli şeirdə acıdan-acı bir ironiya, yanıqlı bir təbəssüm də var...” [6, s.4-5]

“Qarsia Lorkanın son anları” şeiri, sözün əsl mənasında, Azərbaycan xalqının milli mentalitetinin və mənəviyyatının özünəməxsus ifadəsidir. Federiko Qarsia Lorka öz yaradıcılığı və taleyi ilə dünya ədəbiyyatının elə təkrarsız hadisələrindən dündür ki, yalnız doğma və yaxın ispan dilləli şairlər deyil, onun vətənindən çox-çox uzaqlarda yaşayan rus və türk, Azərbaycan və özbək şairləri də onun nisgini və faciəsini ürəkdən yaşaya bilirlər. Bu isə yenə də poeziyanın qüdrətidir. İnsanlığı öz ilahi yüksəkliyinə qaytaran və qaldıran bir qüdrətin ifadəsidir.

Nəticə / Conclusion

Tədqiqatda müasir Azərbaycan poeziyasında baş verən mühüm yenilənmədən bəhs edilir. 60-cı illərdə Azərbaycan bədii təfəkküründə sinfi-siyasi bölgüdən və yanaşmadan imtina edilməsi çox mühüm estetik yenilik idi. Ümumbəşəri estetik dəyərlərə qayıdıqla Azərbaycan ədəbi məkanında tam təzə bir mərhələ başlanırdı. Bu mərhələnin əsas hərəkətverici qüvvəsi və fəal iştirakçıları məhz gənc ədəbi nəsil idi. Onların dünya və Avropa mədəniyyətinin korifeyləri, bədii təfəkkür tarixində parlaq iz qoymuş ədəbi şəxsiyyətlər haqqında əsərləri, ümumən, Azərbaycan ədəbiyyatında yeni ab-havanın yaranmasına təkan verirdi. Məqalədə geniş təhlil olunan Əliağa Kürçaylının “Lorka haqqında qaraçı romansları” və Fikrət Qocanın “Qarsia Lorkanın son anları” şeirləri o dövr ədəbi mühitindəki mikro-rensansın cəsarətli və gözəl bədii nümunələri idi. Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatında dərin kök atmağa başlayan və Avropa estetik dəyərləri ilə ənənəvi, doğma milli-bədii dəyərləri yanaşı qoyan, onlara eyni dərəcədə ehtiram bəsləməyi nəzərdə tutan yeni estetik dünyagörüşünün formalaşması prosesi məhz yuxarıdakı orijinal poetik nümunələrin müqayisəli təhlili əsasında nəzərə çarpdırılır.

Ədəbiyyat / References

1. Anar. Fikrət Qoca təsəllisi. Bax: Ön söz. Qoca F. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
2. Araz M. Seçilmiş əsərləri. Dörd cildə. Bakı: Ozan, 2003.
3. Kürçaylı Ə. Bütövlük. Bakı: Yazıçı, 1978.
4. Qoca F. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
5. Oripov A. Yıllar armoni. Toşkent: Adabiyot va sanat nəşriyoti, 1984.
6. Parfi R. Sabr daraxtı. Toşkent: Adabiyot va sanat nəşriyoti, 1986.

Образ Федерико Гарсиа Лорки в узбекской и азербайджанской поэзии

Яшар Гасымбейли

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Резюме. В статье говорится о создании в современной азербайджанской и узбекской литературе поэтического образа одного из великих поэтов Испании XX века, человека трагичной судьбы Федерико Гарсиа Лорки. Образ и судьба Гарсиа Лорки родственны и душевно близки азербайджанским и узбекским поэтам не случайно, исходя из того, что в XX столетии все тюркские народы, бывшие в составе Российской империи, а затем СССР, скрыто, а иногда и открыто подвергались жестоким кровавым репрессиям. Так, тюркские поэты Гусейн Джавид, Ахмед Джавад, Микаил Мушвиг, Юсиф Везир Чоменземинли, Абдулла Гадири, Абдурауф Фитрат, Абдулхамид Чолпан, Осман Насир и десятки других талантливых создателей стали жертвами большевистско-дашнакского режима. Именно поэтому жестокая казнь Федерико Гарсиа Лорки и его сподвижников, трагичная судьба поэтов и литераторов, ставших безвинными жертвами установившегося в Испании в XX веке фашистского режима, были по родному душевно восприняты в азербайджанской и узбекской литературной среде. Узбекские и азербайджанские поэты воспели трагичную судьбу величайшего поэта Федерико Гарсиа Лорки, так же как и незабвенную печальную и горькую участь Микаила Мушвига и Османа Насира.

В статье трагическая судьба и поэтическое величие великого испанского поэта анализированы на основе сопоставительно-типологического метода.

Ключевые слова: поэзия, Испания, Федерико Гарсиа Лорка, Пабло Неруда, Алиага Кюрчайлы, Рауф Парфи, Абдулла Арипов, Фикрет Годжа